

УДК 94(438)[437.7:327]“1938/1939”

Микола Вегеш

д-р. іст. наук, проф., зав. каф.
Ужгородський національний університет
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: f-history@uzhnu.edu.ua

Степан Віднянський

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
зав. від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: stepanvid@ukr.net

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Д. ДОМБРОВСЬКОГО:
Польща і Закарпаття: 1938–1939. Київ: Темпора. 2012. 392 с.**

Mykola Vehesh

Doctor of History, Professor
Head of Department
Uzhhorod National University
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
E-mail: f-history@uzhnu.edu.ua

Stepan Vidnyanskyj

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Head of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskiy Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: stepanvid@ukr.net

**REVIEW OF THE MONOGRAPH BY DARIUSZ DĄBROWSKI:
Poland and Transcarpathia: 1938–1939. Kyiv: Tempora. 2012. 392 p.**

Рецензована монографія відомого польського історика Даріуша Домбровського є першим в історіографії комплексним і ґрунтовним дослідженням політики Польщі щодо Закарпаття у складі Чехословаччини

в 1938–1939 роках. У вступі до неї автор відзначає, що досліджуваний регіон «через дуже короткий проміжок часу ... став зародком незалежної Української держави. У цьому місці перехрещувалися плани різних держав і народів. Представлена робота не може, однак, претендувати на розв'язання усіх проблем, пов'язаних з Підкарпатською Руссю. Описане ставлення Польщі до цих земель є тільки додатковим матеріалом до історії народів Центральної Європи у першій половині ХХ сторіччя» (с. 26). І з цим застереженням не можна не погодитися.

Для того, щоби краще зрозуміти аналіз подій у Закарпатті наприкінці 1930-х років, Д. Домбровський робить екскурс у недалеке минуле, у часи Першої світової війни та Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. Про це йдеться в першому розділі монографії, певним упущенням якого є недостатнє використання новітніх здобутків українських істориків у дослідженні зазначеного аспекту проблеми. Водночас можна погодитись із твердженням історика, що «поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні викликала необхідність визначення нових кордонів на післявоєнній карті Європи. Народи, які до того часу перебували в кордонах держави Габсбургів, однозначно висловлювалися за незалежність від Відня та Будапешта. Чехи зі словаками розгорнули співпрацю з метою майбутньої спільної і незалежної держави... Наскільки спорідненість чехів та словаків впливала на взаємне зближення, настільки ситуація з Закарпаттям була значно складнішою» (с. 27). Дійсно, хоча окремі представники закарпатської політичної еліти орієнтувалися на майбутню Чехословаччину, проте це відбулося не відразу та до того ж існували й інші орієнтації.

Д. Домбровський значну увагу приділив позиції майбутнього президента Чехословацької республіки Томаша Масарика та його контактам з Григорієм Жатковичем, описав політичні орієнтації окремих народних рад, охарактеризував яскравих політичних лідерів краю Е. Невицького, А. Бескида, С. Сабова, А. Штефана, А. Волошина, братів М. і Ю. Бращайків, С. Клочурака. Зокрема, стосовно Августина Волошина польський історик констатує наступне: «До кінця Першої світової війни Волошин демонстрував лояльність до Угорщини, хоча активно виступав проти мадяризації русинських греко-католицьких парафій. До моменту комуністичного перевороту в Угорщині (березень 1919 р.) виступав за непорушність кордонів Угорщини. Після цих подій став прихильником приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини. На відміну від отця Сабова, він, як активний діяч «Просвіти», співпрацював з українською громадськістю» (с. 32). Місцями, на жаль, у монографії трапляються неточності. Зокрема, стверджується, що А. Волошин помер у червні 1945 року в Лефортівській в'язниці, хоча насправді це сталося 19 липня¹.

У монографії Д. Домбровського йдеться також про короткочасне існування Гуцульської республіки, підготовку та проведення Всезакарпатських зборів у Хусті 21 січня 1919 р., встановлення контактів між проукраїнськими політичними силами Закарпаття та урядами ЗУНР.

Свої претензії на територію Закарпаття висловила українська делегація, що перебувала на Паризькій мирній конференції. 5 вересня 1919 року українці направили ноту, у якій висловили протест проти відокремлення від України території Закарпаття разом із Земпліном та частиною Спишу. Аргументувалося це тим, що зазначені землі, населені українцями, колись належали до Галицько-Волинського князівства, а також тим, що за це виступає місцеве населення. Варто погодитись із думкою вченого, що «роль закарпатських політиків у Парижі була незначною, їх представляла Чехословаччина, передусім — Бенеш» (с. 39). У березні 1919 року Жаткович прибув до Праги, де в розмовах з Т. Масариком діяв від імені створеної у Парижі Руської комісії. Після цього він виїхав до Ужгорода на з'їзд найвпливовіших народних рад — Пряшівської (що представляла прихильників союзу з Чехословаччиною), Ужгородської (проукраїнської) та Хустської (проукраїнської). 8 травня 1919 року згадані ради об'єдналися й утворили Центральну руську народну раду, яку очолив Августин Волошин. На конгресі Ради, скликаному в середині травня, у світлі ухвал американських русинів було прийнято декларацію про приєднання Закарпаття до Чехословаччини, яка містила 14 пунктів. Згідно з нею русини мали створити незалежну територіальну одиницю в кордонах, визначених змішаною комісією. Вимагалось укладення спеціального договору, який гарантував би автономію краю.

Цілком слушно Д. Домбровський стверджує, що на роботу Паризької конференції суттєво впливала міжнародна ситуація, хоча цей вплив проаналізований автором побіжно. У середині травня 1919 р. голова чехословацької делегації на конференції Е. Бенеш запропонував її учасникам проект автономії Закарпаття. Він був прийнятий одностайно. У липні закінчилася розробка проекту договору між державами Антанти та Чехословаччиною, у якому розглядалося також питання Закарпаття. 10 вересня 1919 року, згідно з Сен-Жерменським мирним договором, Закарпаття офіційно стало частиною Чехословаччини. Пізніше цей договір був підтверджений Тріанонським мирним договором, укладеним 4 червня 1920 року. Рішення, прийняте представниками держав Антанти, можна вважати великим успіхом чехословацької дипломатії (с. 40). «Приєднання Закарпаття до Чехословаччини, — підсумовує Д. Домбровський, — мало вплинути на стабільність і мир у регіоні. Чеській стороні вдалося відгородити Угорщину від Польщі, а головне — отримати спільний кордон із союзною Румунією. Вона переконала у реальності своїх

планів не тільки місцевих діячів, але й більшу частину русинської еміграції у Сполучених Штатах. Однак це був лише перший крок в опануванні невідомого для Чехословаччини регіону» (с. 41).

У другому розділі монографії Даріуша Домбровського здійснено спробу стисло охарактеризувати політичну ситуацію на Закарпатті протягом усього міжвоєнного періоду. За переписом 1921 року населення новоутвореної Чехословацької держави перевищувало 13 мільйонів, з них 65,5% становили чехи і словаки, понад 23% — німці, близько 5,5% — угорці, приблизно 3,5% — українці, понад 1% — євреї та більше за 0,5% — поляки. Точні статистичні дані (наведені у статистичному щорічнику Чехословацької республіки) щодо Підкарпатської Русі належать до 1935 року. За цими даними, на Підкарпатській Русі, яка займала площу близько 12 700 кв. км., проживало майже 710 тисяч мешканців. Найбільшою національною групою були українці — 447 тисяч, потім ішли угорці — 109 тисяч, євреї — 91 тисяча, німці — 13 тисяч, румуни — 12 тисяч, роми — 1 тисяча. Представники інших національностей (поляки, південні слов'яни та ін.) становили групу чисельністю майже 250 осіб. З конфесійного погляду було греко-католиків — 359 тисяч (переважно українці та румуни), далі йшли православні — 112 тисяч (українці), іудеї — 102 тисячі, євангелісти — 74 тисячі (чехи, словаки, німці, угорці), римокатолики — 69 тисяч (чехи і словаки, німці, угорці), вірні чехословацької народної церкви (гусити) — 2 тисячі (чехи), особи без віросповідання — 5 тисяч. Водночас на території Закарпаття перебувало понад 16 тисяч іноземців (понад 6 тисяч угорців, більше за 4 тисячі українців з інших державних утворень, понад 3 тисячі євреїв, більшість з яких мала польські паспорти, понад 500 німців і більше за 400 поляків). Сільським господарством, тваринництвом або лісівництвом займалися понад 365 тисяч, або більше за 80% усього українського населення. Угорці становили значний відсоток серед мешканців міст, де їхня чисельність разом з євреями й чехами сягала майже половини мешканців. Євреї проживали на усій території краю, насамперед у містах, займаючись переважно торгівлею, фінансовими справами, промислом, рідше — землеробством. Чехи переважно населяли міста. Столицею краю був Ужгород із населенням майже 26,5 тисячі осіб, дещо меншим за чисельністю населення (понад 26 тисяч) було Мукачево, майже 20 тисяч осіб проживало в Берегові (с. 42–43). Щоправда, дещо інші статистичні дані наводяться на сторінках колективної монографії «Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945)»².

У соціально-економічному відношенні Закарпаття (Підкарпатська Русь) суттєво поступалося іншим частинам федеративної Чехословацької республіки (з листопада 1938 р.). Заслугує на увагу думка Д. Домб-

ровського, що «уже перші роки існування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької держави продемонстрували величезну диспропорцію між чеським центром та усією провінцією біля підніжжя Карпат. Цивілізаційні, суспільні і культурні відмінності не могли бути знівельовані кількарічним функціонуванням нової держави. Дисонанс між багатим заходом та бідним сходом спричиняв зростання невдоволення місцевих еліт і появу на Закарпатті іредентистських тенденцій» (с. 54)*. Аналогічного погляду дотримуються також українські історики, які досліджували проблематику зародження іредентизму в Підкарпатській Русі — Карпатській Україні³.

На сторінках другого розділу монографії Д. Домбровського міститься цікавий фактичний матеріал про діяльність у Закарпатті цілого ряду партій, зокрема Руської хліборобської партії, Автономного землеробського союзу, Руської (у трактуванні автора — Російської) національно-автономної партії, Карпаторуської республіканської хліборобської партії, Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі, соціал-демократичної партії тощо. Найбільшу підтримку серед угорського населення краю мала Угорська народна партія. Варто погодитись із твердженням ученого, що в першій половині 1930-х років почав поглиблюватися конфлікт між русофілами та українофілами. Чехословацька влада у двадцятирічний міжвоєнний період здійснювала політику, яка, власне, полягала в нейтралізації обох напрямів з одночасним обережним балансуванням між ними (с. 60). Як показала друга половина 1930-х років, російські кола співпрацювали з Угорщиною та Польщею, українські — увійшли в орбіту німецького впливу, а русинські — потрапили до сфери угорського впливу. Найпотужніше політичне угруповання — комуністи — діяло на користь Москви та Харкова. Тут слід зазначити, що в монографії вплив закарпатських комуністів дещо перебільшений, хоча крайова організація КПЧ завжди потрапляла до чехословацького парламенту. Що стосується політики Праги, то вона «значною мірою полягала у пошуках рівноваги між окремими напрямками, часто — у свідомому використанні антипатій і ворожнечі між різними фракціями. Однак за цілковитого браку у центрального празького уряду ідей щодо розв'язання цієї проблеми і з огляду на велику кількість допущених помилок, здається, що запровадження автономії в цьому регіоні до 1938 року було неможливим» (с. 63).

«Підкарпатська Русь і політика Польщі та Угорщини у 1920–1938 роках» — таку назву має третій, найцікавіший з нашого погляду, розділ

---

* Іредента (італ. *Irredenta* — невизволена (земля). Йдеться про рух за приєднання територій з переважною більшістю угорського населення, які не увійшли до складу Угорщини.

монографії Д. Домбровського. Він цілком слушно наголошує, що Польщу та Угорщину робили союзниками чимало факторів. Оточена ворогами, які віками перебували під її ярмом, покинута великими державами, Угорщина не збиралася позбавитися намірів повернути свої колишні кордони й велич. Природним союзником Будапешта вважалася Польща. Незалежна Польща, яка належала до табору держав-переможниць у Першій світовій війні, могла підтримати Угорщину на міжнародній арені. Обидві країни об'єднувала загроза зі сходу. До того ж Будапешт не висував територіальних претензій до Польщі. Очевидно, надія на припинення міжнародної ізоляції і територіальний ревізіонізм стали головною причиною зростання пропольських тенденцій серед угорських урядових кіл. Однак на необхідність зближення обох держав не вказували ані історичні (за часів Австро-Угорщини в Будапешті надто не переймалися питанням незалежності Польщі), ані економічні (торговельний обмін і економічна співпраця між обома державами у міжвоєнний період були незначними) передумови (с. 65). Уряд Польщі продовжував плекати надію на швидке порозуміння між Андрієм Бродієм та Стефаном Фенциком, однак їхня конфронтація не припинялася. Саме ця колотнеча всередині сепаратистських угруповань і прискорила зустріч керівників обох держав. Запланований на початок лютого 1938 року візит регента Угорського королівства Міклоша Горті до Варшави видався доброю нагодою для вирішення багатьох питань польсько-угорських відносин, зокрема, а можливо насамперед, проблем Підкарпатської Русі і майбутнього кордону між обома державами (с. 76–77). Протягом весни — осені 1938 року, коли загострилась чехословацька криза, Угорщина й Польща діяли спільно. Напередодні Мюнхенської конференції стало зрозуміло, що сусіди Чехословаччини були переконані в неминучості її поділу. Безсумнівно, окрім Берліна, активну роль тут відігравала польська дипломатія. Угорська сторона демонструвала нерішучість у своїх діях. З одного боку, вона здійснювала ревізіоністську політику, не приховуючи бажання приєднання до складу своїх земель усієї Словаччини й Підкарпатської Русі, з другого — не бажала зазнати значних політичних, дипломатичних і військових збитків унаслідок проведеної акції. Небажання здійснювати активнішу політику безумовно впливало зі слабкості Угорщини та диктувалося міжнародною ситуацією, в яку потрапила ця держава у міжвоєнний період (с. 87). До цього додамо, що гітлерівська Німеччина теж не поспішала з дозволом на повну окупацію Закарпаття Угорщиною. Оригінальний фактичний матеріал міститься в окремих параграфах розділу — «Політична активність консульства Польщі в Ужгороді» (с. 100–112), «Дії Угорщини, спрямовані на ревізію кордону з Чехословаччиною. Перший Віденський арбітраж і поділ Підкарпатської Русі» (с. 112–122),

«Польсько-угорське політико-військове співробітництво у питанні Підкарпатської Русі у 1938 році» (с. 122–146). Варто погодитись із твердженням Даріуша Домбровського: «Те, що мало стати опорою для Угорщини, було зашморгом, який стискався навколо Польщі. Поділ Чехословаччини мав спонукати Польщу до стратегічного зближення з новою Словаччиною та з Угорщиною. Проте цього не сталося» (с. 146).

Четвертий розділ монографії Д. Домбровського присвячений підготовці та проведенню акції «Лом», яку здійснювали на території Карпатської України польські диверсанти (с. 147–232). Перша їх поява зафіксована в жовтні 1938 р. «У міжвоєнний період територія Закарпаття була регіоном, за яким влада Польщі спостерігала з особливою увагою, — пише Д. Домбровський. — Така зацікавленість була ініційована, насамперед, геополітичною роллю, яку відігравали ці землі після Першої світової війни». Заслуговує на увагу твердження ученого, що «нелюбов до Чехословаччини у міжвоєнний період відчувалася по обидва боки кордону. Причини небажання вирішити взаємні конфлікти можна шукати як у Варшаві, так і у Празі. У тридцять роки на взаємні суперечки накладалися амбіції архітекторів закордонної політики сусідів. Не було таємницею, що президент Бенеш і міністр Бек не симпатизували один одному. Обидва прагнули вибитися у лідери центральноєвропейських країн і таку ж роль відводили своїм державам».

Польські війська, як і угорські, не маючи офіційної згоди Гітлера на вторгнення до Карпатської України, вирішили обмежитися терористичними акціями. 27 жовтня польські диверсійні групи здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави, а наступного дня напали на міст у Вучковому. У бою з ними загинув чеський жандарм Калчік та кілька закарпатців, зокрема Й. Лой. У с. Торунь польські терористи вбили синевириця І. Костя. Однак ці перші терористичні випадки не слід розцінювати як поодинокі спроби підірвати стабільність внутрішньополітичного становища Чехословаччини й Карпатської України. Архівні джерела, введені до наукового обігу Д. Домбровським, свідчать про чітку військово-диверсійну операцію, що цілеспрямовано проводилась польськими спецслужбами і ввійшла в історію під кодовою назвою «операція Лом».

Майор Едмунд Харашкевич, який був призначений керівником акції «Лом», виділяв у ній наступні основні етапи: 1) приготування (з 7 до 22 жовтня 1938 року); 2) бойово-диверсійні дії (з 22 жовтня до 12 листопада 1938 року); 3) партизансько-диверсійні дії (з 17 до 27 листопада 1938 року); 4) закінчення дій (з 28 листопада до 31 грудня 1938 року). Майор Фелікс Анкерштайн виокремив три цикли проведення диверсійної операції: 1) підготовчий (до 20 жовтня 1938 року); 2) організація та здійснення диверсійних дій на Підкарпатській Русі разом з бойовими загонами

з Розлуча та партизанськими загонами, негайно мобілізованими за допомогою Стрілецького союзу (з 20 жовтня до 10 листопада 1938 року); 3) організація і формування партизанських загонів, їх підготовчі дії в очікуванні наказу на виконання акції та завершення усієї акції (з 5 листопада до 10 грудня 1938 року). Д. Домбровський у своїй монографії наводить склад польського командування акцією «Лом» у Карпатській Україні: майор Фелікс Анкерштайн, псевдонім «Мальський» — командувач; капітан Ян Мельчарський, псевдонім «Бонецький» — заступник командувача, комендант табору в Розлучі та бойової організації; капітан Александер Ромішовський, псевдонім «Флоріан» — оперативний офіцер; майор Владислав Новоженюк, псевдонім «Новий» — командувач східної диверсійної підгрупи (Стрий–Долина–Калуш); капітан Юліан Борткевич, псевдонім «Бачинський» — командувач західної диверсійної підгрупи (Турка–Леско–Санок); капітан Владислав Гуттри, псевдонім «Гродзький» — керівник розвідки в Карпатській Україні. Останній, який в Ужгороді прикривався дипломатичним паспортом, «починаючи з 12 жовтня 1938 року регулярно оглядав комунікаційні мережі поблизу Великого Березного, Перечина, Ужгорода, Сваляви та Середнього. Отримані матеріали про об'єкти, які підлягали знищенню (лінії електропередач високої напруги, мости, лінії зв'язку), він відправляв дипломатичною поштою капітану Мельчарському».

Архівні документи, віднайдені нами в Державному архіві Закарпатської області, та матеріали закарпатської періодики повністю підтверджують висновки польського історика. Зокрема, 10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що польські терористи «затягнули до Польщі Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів прикордонної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть»⁴. «Нова свобода» повідомляла, що «фінансова дирекція в Хусті, посередництвом влади Карпатської України, дипломатичною дорогою домагатиметься, щоб польські уряди випустили на волю наших оборонців границь»⁵. У ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. «кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок (Нижніх Воріт) напали на нашу прикордонну сторожу. По перестрілці прогнано їх у напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кілька ранених»⁶. Напади польських терористів були зафіксовані 2, 3, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних із Польщею сіл Торунь, Присліп, Н. Студений, Синевирська Поляна⁷.

Д. Домбровський вважає, що найбільш трагічним моментом акції «Лом» була операція, здійснена під керівництвом підпоручика Владислава Вольського. Диверсанти останнього зненацька атакували в ніч з 15 на 16 листопада 1938 року поблизу села Прислоп. На місці загинули три

диверсанти, ще одного закатували чехословацькі жандарми. На місці сутички загинули Владислав Гурніцький, Владислав Гоффман та Адам Міхалкув. Останньою смертельною жертвою акції став, за припущенням польської сторони, її командир... Долі загиблих точно не були встановлені. Відомості про їхню смерть дійшли до організаторів акції «Лом» завдяки інформаторам на території Карпатської України. Місця їхнього поховання, найімовірніше, так і не були встановлені. 18 листопада 1938 року в сутичці з чехословацькими військами загинули капітан Клепацький, Роман-Юзеф Карпінський та Вавжинець Урбаняк. За повідомленням чехословацьких спецслужб, загін польських диверсантів чисельністю до 100 осіб обстріляв (і закидав гранатами) будинок пошти в Торуні та пост жандармерії. Бій тривав від 02.00 до 04.30 ранку 22 листопада 1938 року. Поляки повернулися після підходу сил підтримки з Волового. Під час повернення група підірвала невеликий дорожній міст поблизу раніше знищеної пошти. Хоча впродовж понад двогодинного бою було підірвано близько ста гранат, людських жертв не зафіксовано.

Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, в яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 13 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному при переході кордону був убитий терорист, при якому знайшли «пістоль со значком «Церба», коробочку на сигарети, шкіряний пулярес, в нім 50 кч., 1 пол. злотий і 15 польських грошей»⁸. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали ручні гранати польського зразка, годинниковий механізм для запалювачів, запальники з написом «Краків», польські сигарети, шоколад⁹.

За підсумковим звітом майора Анкерштайна в результаті польських диверсійних дій на території Карпатської України було знищено (або пошкоджено) 12 автомобільних мостів, одну греблю, телефонний комутатор і будинок пошти. В одному місці пошкоджені залізничні колії та лінії електропередач високої напруги. У 27 місцях були пошкоджені телефонні лінії. Ці дії викликали повний безлад і навіть паніку в лавах чехословацьких жандармів, військових підрозділів та прикордонних служб у північній, гористій, частині Закарпаття. За даними командувача акції «Лом», втрати ворога становили 23 вбитих, 15 поранених, 20 полонених, доставлених на територію Польщі, та 5 полонених, роззброєних і відпущених на місці. Втрати з боку учасників акції становили 11 загиблих (з них 8 вбитих та 3 розстріляних) і 7 поранених. Три особи (з них двоє поранених) потрапили в полон, а ще три — зникли безвісти. Однак ці дані важко вважати точними. Правий, безперечно, Д. Домбровський, коли стверджує: «До усієї наданої інформації як про власні втрати, так і про

втрати неприятеля слід ставитися дуже обережно, оскільки вона відрізняється від зведень, складених чехословацькою стороною. Не відомо також, чи точним є список польських втрат. У зведеннях II відділу Головного штабу немає даних про долю провідників, які не були зареєстровані як учасники акції. Їхня функція часто залежала від поставлених завдань. Здається, що дехто був зацікавлений лише в позитивному результаті акцій, часто відмовляючись від участі в небезпечних або ризикованих операціях...». Загальний баланс фінансових витрат на акцію «Лом» становив приблизно 250 тисяч злотих. Незаперечним є факт, що «гібридну війну» Польщі в Карпатській Україні не вдалося приховати. Влада Чехословаччини оприлюднила інформацію на цю тему, яка потрапила до закордонної преси, що суттєво ускладнювало тогочасні чехословацько-польські відносини. Головне, чого добивалася польська влада — встановлення спільного угорсько-польського кордону, але цього наприкінці 1938 року досягти не вдалося. Це буде зроблено лише в березні 1939 року, коли гортистські війська повністю захоплять територію Карпатської України.

Завершують рецензовану монографію розділи «Закарпаття у період автономії (листопад 1938 р. — березень 1939 р.)» та «Підкарпатська Русь у політиці Польщі напередодні Другої світової війни» (с. 233–360). «Незважаючи на реалізацію плану приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини та встановлення спільного кордону з цією державою, — відзначає у висновках до своєї ґрунтовної праці Д. Домбровський, — вказані події важко вважати успіхом польської політики. Жодні наміри, пов'язані з цим, не здійснилися. Після розпаду Чехословаччини советська загроза не зменшилася. Через політику Третього Райху не вдалося ліквідувати загрозу української іреденти, а польські плани Міжмор'я у 1939 році вже стали нереальними. Отриманий кордон з Угорщиною, який продовжував лінію зв'язку з союзницькою Румунією, не дав очікуваного ефекту, оскільки водночас видовжився кордон з готовим до війни Третім Райхом, від якого тепер залежала Словаччина, на яку так розраховувала Варшава впродовж усього міжвоєнного періоду. Участь Польщі у вирішенні питання Закарпаття була незмірно більшою, ніж отримані вигоди. Єдиною перевагою від отримання кордону з Угорщиною можна вважати використання його для евакуації польських військ після вересневої кампанії 1939 року. Тисячі поляків знайшли підтримку з боку угорських друзів, але не в час побудови кращого майбутнього, а в роки війни. Відсутність спільних рішень у Центральній Європі фатально закінчилась для усіх її народів. Після війни поляки, угорці, українці, чехи, словаки та румуни виявилися приреченими на довгі роки страждань у реаліях комуністичного режиму» (с. 365–366). До цих слів важко ще щось додати. Загалом,

монографія польського історика є оригінальним доповненням до значного масиву досліджень з історії Карпатської України.

---

¹ Детальніше див.: Вегеш М.М., Туряниця В.В., Чаварга І.М. Смерть президента (Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина). Ужгород, 1995. 40 с.

² Нариси історії Закарпаття. Відп. ред. і керівник авторського колективу проф. І. Гранчак. Ужгород: Закарпаття, 1995. Т.2. С. 243.

³ Див.: Вегеш М.М., Гирия В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). Ужгород, 1998. 130 с.; Вегеш М.М., Віднянський С.В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ-Ужгород, 1998.

⁴ Державний архів Закарпатської області, ф. 3, оп. 2, спр. 5, арк. 8.

⁵ Нова свобода, 1939, 18 лютого.

⁶ Нова свобода, 1938, 25 листопада.

⁷ Нова свобода, 1938, 20, 25 листопада.

⁸ Нова свобода, 1938, 25 листопада.

⁹ Нова свобода, 1938, 20 листопада.

REFERENCES

1. Hrachak, I. (Eds.). (1995). *Narysy istorii Zakarpattia [Essays on the history of Transcarpathia]*. (Vol.2). Uzhhorod: Zakarpattia [in Ukrainian].

2. Vehesh, M.M., Hyria, V.I., & Korol', I.F. (1998). *Uhors'ka iredenta na Zakarpatti mizh dvoma svitovymy vijnamy (1918–1939 rr.) [Hungarian irredenta in Transcarpathia during the inter-war years (1918–1939)]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

3. Vehesh, M.M., Turianytsia, V.V., & Chavarha, I.M. (1995). *Smert' prezydenta (Ostanni dni zhyttia i smert' prezydenta Karpats'koi Ukrainy Avhustyna Voloshyna) [The death of President (the last days and the death of the President of Carpatho-Ukraine Avgustyn Voloshyn)]*. Uzhhorod [in Ukrainian].

4. Vehesh, M.M., & Vidnyanskyj, S.V. (1998). *Krainy Tsentral'no-Skhidnoi Yevropy ta ukrains'ke pytannia (1918–1939) [Countries of the Central-Eastern Europe and the Ukrainian issue (1918–1939)]*. Kyiv–Uzhhorod [in Ukrainian].